

DIALEKTIKA A OBJEKTÍVNA REALITA

MICHAL SUCHÝ

Jednou zo zvláštností filozofie je, že jej princípy nie sú iba princípmi, na základe ktorých sa filozofia snaží pochopiť a vysvetľovať svet, ale sú to princípy, ktoré sa vzťahujú aj na ňu samu, čiže vlastnými princípmi vysvetľuje aj samu seba. Touto vlastnosťou sa filozofia odlišuje okrem iného od pozitívnych vied, ktoré niektoré svoje základné východiská nemusia a vo väčšine prípadov ani nemôžu zdôvodňovať svojimi prostriedkami. Táto autoreflexívna stránka filozofie poukazuje na jej limitnú všeobecnosť. Pravda, tu možno povedať, že filozofia nemusí byť tým limitne najvšeobecnejším systémom, pretože je možné vytvoriť určitú metafilozofiu, ktorá by prevzala túto funkciu filozofie. Nebudeme sa na tomto mieste zaoberať otázkou, do akej miery by bol takýto postup možný. Avšak aj za predpokladu, že takáto možnosť existuje, autoreflexívna stránka v zmysle vlastného zdôvodnenia svojich východísk by zostala aj pre metafilozofiu, a teda po tejto stránke vytvorenie metafilozofie problém autoreflexie neodstraňuje, ale iba ho odsúva. Poukázaním na autoreflexívnu stránku filozofie nechceme v nijakom prípade podceňovať, prípadne popierať spätosť medzi filozofiou a ostatnými oblasťami poznania a praktickou činnosťou ľudí. Chceme len zdôrazniť ten aspekt filozofie, že pri zdôvodňovaní filozofických tvrdení nevystačíme argumentmi z oblasti poznania pozitívnych vied, ale musíme sa na filozofické problémy dívať predovšetkým očami samotnej filozofie. Takýto postup filozofie je opodstatnený. V opačnom prípade by svoje východiská a tvrdenia musela nechať mimo svojej problematiky, čím by sa vzdávala svojej podstaty. Preto je celkom pochopiteľné, ak sa aj v dialektickom materializme pri zdôvodňovaní jeho východísk a tvrdení vychádza autoreflexívne z nich samých.

V tomto článku sa pokúsime poukázať na jednu z možností pri riešení problému objektívnosti dialektiky. Ako je známe, spor okolo problému, či dialektika (ktorej podstata je v tom, že neuznáva existenciu nijakej entity, ktorá by bola sama so sebou absolútne totožná, a teda, že každá entita je protirečivá) je iba

záležitosťou nášho chápania sveta, alebo je vlastná samotným veciam a javom, je taký starý, aká stará je dialektika, a na aktuálnosti nestratil ani dnes. Aj dnes sa vynára otázka, či možno dialektiku považovať za filozoficko-ontologickú teóriu objektívnej reality, čiže či sama realita je dialektická, alebo je to iba náš spôsob nazerania na svet. Pozrime sa, ako možno odpovedať na túto otázku o materialistickej dialektike z hľadiska nej samej.

Pri riešení problému vzťahu našich poznatkov k objektívnemu svetu treba mať na zreteli, že v rámci materializmu sa musí splniť základná požiadavka. Je to požiadavka, podľa ktorej sa v rámci materializmu musí vychádzať z toho, že naše myslenie je koniec koncov determinované vonkajším svetom. Pravda, táto zásada nám ešte nehovorí, ako konkrétne súvisia naše kategórie, výpovede atď. s tým-ktorým javom a štruktúrou v objektívnej realite. Preto konštatovanie, že naše myslenie je koniec koncov determinované objektívnou realitou, bráni nám síce dostať sa na pozície subjektívneho idealizmu, ale neodpovedá na otázku v celom rozsahu, neodpovedá na otázku, ako konkrétne súvisia naše myšlienky s objektívnym procesom. Z uznania, že kategórie sú determinované vonkajším svetom, alebo ako sa bežne v učebniciach teórie poznania hovorí, že sú subjektívnym odrazom objektívnej reality, ešte nevyplýva, že každej myšlienke, každému pojmu atď. musí v realite zodpovedať adekvátny vzťah, vec alebo jav. Už sám fakt, že o niektorých procesoch jestvujú odlišné teórie, že na veci jestvujú rozličné názory, že aj vedecké poznatky prekonávajú svoju históriu, svedčí o tom, že zo samotnej povahy našich kategórií, foriem myslenia atď. nemožno jednoznačne usudzovať, že aj realita je taká, ako ju vyjadrujeme v pojmoch, a teda že všetkým myšlienkovým prejavom zodpovedá adekvátna stránka reality. Keď berieme do úvahy spomenutú požiadavku materializmu, možno s autormi, ktorí v oblasti logiky zastávajú názor, že logické formy majú svoj ontologický základ, jednoznačne súhlasiť iba potiaľ, pokiaľ sa uznáva, že tieto formy koniec koncov determinuje objektívna realita, a nie sú iba ľubovoľným výtvorom ľudského subjektu. Pokiaľ však ide o hľadanie adekvátnych vzťahov a štruktúr v objektívnej realite, pre tieto formy zostáva otázka otvorená a problematická. Možno súhlasiť s akademikom Hrušovským, keď v súvislosti s touto problematikou poukazuje na to, že tu nejde o to, či sú logické formy determinované štruktúrou objektívnej skutočnosti, ale o to, v čom je špeciálny rozdiel medzi faktovými výpovedami a medzi syntakticko-logickými vzťahmi.¹

Všeobecne povedané, z hľadiska dialektického materializmu nejde o to, či naše pojmy, kategórie, logické formy atď. determinuje objektívna realita, ale treba zistiť špecičnosť determinovanosti niektorých našich pojmov, foriem myslenia, prípadne jednotlivých teoretických názorov na povahu sveta. Keď totiž povieme, že obsah a formy nášho myslenia determinuje objektívna realita alebo že sú ony jej odrazom, tým určujeme iba základné východisko. Všetko, čo máme v aparáte nášho myslenia, má vlastne svoj pôvod vo vonkajšom svete. Nediferencuje sa tu však ešte medzi jednotlivými odrazmi, prípadne deter-

¹ Pozri štúdiu *Dialektika denotácie a syntaxe*, *Otázky marxistickej filozofie* 1965, č. 3, 231.

minovanosťami, na ktoré pri výstavbe teórie poznania treba nevyhnutne prihliadať. Skúmanie vzťahu logických foriem k realite nie je našou témou. Tohto problému sme sa dotkli len preto, že je stránkou širšieho problému vzťahu myslenia k realite všeobecne, čiže súvisí aj s problémom vzťahu k realite filozofických kategórií, a teda aj kategórií dialektiky, a tým dialektiky ako celku.

Ak sa však v súvislosti s otázkou vzťahu nášho poznania k objektívnej realite hovorí, že naše kategórie majú ontologický základ, treba tu mať na zreteli, že toto tvrdenie môžeme chápať v dvojakom význame. Buď ako tvrdenie v zmysle základnej požiadavky materializmu, teda v tom zmysle, že naše pojmy, kategórie, logické formy atď. determinuje objektívna realita, alebo ako tvrdenie, ktoré znamená, že týmto kategóriám, logickým formám atď. zodpovedajú v objektívnej realite adekvátne vzťahy a štruktúry. Ináč povedané, jestvuje objektívna logika alebo, pokiaľ ide o náš problém, objektívna dialektika.

Ak odhliadneme od určitého zjednodušenia takéhoto rozdelenia ontologických hľadísk, možno povedať, že medzi marxistickými filozofmi prevláda druhé hľadisko. A treba povedať, že ak v otázke vzťahu logických foriem k objektívnej realite jestvujú ešte vo väčšej alebo menšej miere pochybnosti, pokiaľ ide o otázku materialistickej dialektiky, tu zatiaľ prevláda názor o existencii objektívnosti dialektiky, pričom ide o objektívnosť v tom zmysle, že objektívna realita vo svojej podstate je dialektická. Pochopiteľne, objektívnosť dialektiky sa zdôvodňuje materialistickou požiadavkou, teda požiadavkou, že filozofické názory nie sú čistým výplodom ľudského ja, ale sú podmienené vonkajším svetom. Ak na jednej strane argumentácia materialistickou požiadavkou je celkom oprávnená a nedovoľuje, aby sme chápali dialektiku iba ako čistú záležitosť nášho myslenia, na druhej strane vzniká otázka, nakoľko možno z tejto materialistickej požiadavky vyvodzovať, že samotná skutočnosť je vo svojej podstate koniec koncov dialektická.

Domnievame sa, že vyvodzovať chápanie procesov a javov ako dialektických zo spomenutej materialistickej požiadavky naráža na určité ťažkosti. Ide totiž o to, že požiadavku možno chápať v zmysle nazeravého materializmu, ale aj dialektického materializmu. A práve tu pri pohľade na otázku objektívnosti dialektiky očami samotnej dialektiky sa vec nezdá taká jednoznačne jasná, ako sa často vo filozofických prácach uvádza. Zdá sa nám, že názor, podľa ktorého objektívna realita je koniec koncov dialektická, sa vyvodzuje nielen z materialistického vysvetľovania pôvodu našich filozofických kategórií, ale má korene aj v inej filozofii.

Pri skúmaní štruktúry súčasného materializmu treba brať do úvahy historický fakt, že tento materializmus za svoju existenciu vďačí dialektike, ktorá, ako vieme, sa vytvorila predovšetkým v idealistických systémoch, čo sa nemohlo neodraziť aj na samotnej dialektike v systéme materializmu.

Ako je známe, v dôsledku idealistického systému sa u Hegla vzťah subjektu a objektu chápe ináč ako v dialektickom materializme. V jeho filozofii nejde o kategórie, ktoré v procese poznávania vytvára subjekt ako ideálne formy, v ktorých postihuje a vyjadruje vlastnosti a stránky reality. Kategórie v Heglovej filozofii sú jednotlivé stupne, v ktorých sa realizuje pohyb absolútnej idey. Tieto

kategórie nie sú mimo idey, ale sú to jej vnútorné stavy, ktoré si ona iba uvedomuje. Ak to vyjadríme materialistickou terminológiou, medzi objektom a kategóriou sa rozdiel stiera, a tak kategória je samotný objekt, samotná vec.

Ale pretože absolútna idea v Heglovej filozofii dovŕšila svoj vývin, dokončila sebazopoznávanie, stala sa sama so sebou totožná v tom zmysle, že odhalila svoju dialektičnosť, ďalší vývin tejto idey už v podstate nie je možný, pretože konečná podstata jej procesu, t. j. dialektika, čo okrem iného bolo zmyslom pohybu idey, je už odhalená. Ďalší vývin idey by bol možný iba za predpokladu, že je ešte aj iná, ako sa sama seba v Heglovej filozofii postihla. Pretože inou nie je, tým celý vývin filozofie sa Heglom končí, prípadne sa končí potiaľ, pokiaľ ide o jej podstatu. Hegel túto myšlienku aj zreteľne vyslovil: „Nemožno sa domnievať, že metóda, ktorou sa v tomto systéme riadim, alebo lepšie povedané, ktorou sa riadi sám systém, sa nemôže v mnohých jednotlivostiach zdokonaľovať a prepracovávať, avšak zároveň viem, že je to jediná pravdivá metóda. Vyplýva to už z toho, že sa táto metóda nelíši od svojho predmetu; pretože je to obsah sám v sebe, je to *dialektika, ktorú tento predmet má v sebe*, v dôsledku čoho sa nachádza v ustavičnom pohybe. Je jasné, že nijaké predstavy sa nemôžu považovať za vedecké, ktoré sa neriadia procesom tejto metódy, neriadia sa jej jednoduchým rytmom, pretože proces tejto metódy je proces samotnej veci.“² Teda podľa Hegla dialektika samotného procesu je totožná s dialektickou metódou. Suverénne sa vystihla najzákladnejšia podstata procesu, čím dialektika ako metóda sa stala jedinou možnou, a tým jedine pravdivou, a to raz navždy. Toto Heglovo chápanie dialektiky svojím extrémnym dôsledkom, ktorý možno z neho vyvodzovať, sotva mohlo nemať určitý vplyv aj na chápanie samotnej dialektickomaterialistickej filozofie.

Engels v súvislosti s otázkou objektívnosti dialektiky v Dialektike prírody napísal, že „takzvaná *objektívna* dialektika vládne v celej prírode a takzvaná *subjektívna* dialektika, dialektické myslenie, je iba odrazom pohybu v protikladoch, ktorý sa všade v prírode uplatňuje“.³ V inej podobe sa zaoberal touto otázkou aj v *Anti-Dühringovi*. „Príroda“, napísal Engels, „je skúšobným kameňom dialektiky a moderným prírodným vedám treba priznať, že na túto skúšku poznášali neobyčajne bohatý, denne sa množiaci materiál, a tým dokázali, že v prírode v konečnom dôsledku všetko prebieha dialekticky, a nie metafyzicky“.⁴ Výroky, ktoré sme uviedli, svedčia o tom, že podľa Engelsa príroda je v konečnom dôsledku sama osebe dialektická. Pokúšať sa tu o nejakú inú interpretáciu, ako to vyplýva za samotného textu, je podľa nášho názoru sotva opodstatnené. Jedine, čo by snáď bolo možné brať do úvahy, je to, že Engels vyslovil tieto myšlienky v situácii, keď mnohí prívrženci Heglovej filozofie a iných idealistických škôl chápali dialektiku idealisticky, t. j. ako samopohyb idey. Za týchto podmienok bolo dôležité ukázať pozemskosť dialektiky ako spôsobu myslenia, nájsť jej zdôvodnenie aj v prírodných vedách, t. j. v oblasti, ktorá bola v Heglovej dialektike azda najslabším miestom.

² G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik I*, Leipzig 1951, 36.

³ F. Engels, *Dialektika prírody*, Bratislava 1954, 178.

⁴ F. Engels, *Anti-Dühring*, Bratislava 1962, 20.

Zdôrazňovanie, že dialektika ako metóda má svoj pôvod v objektívnej realite, je splnením materialistickej požiadavky. Avšak tvrdenie, že všetko v konečnom dôsledku prebieha v prírode a v spoločnosti dialekticky, je problematické, pretože tu dialektika vystupuje sama proti sebe.

U Hegla stotožnenie dialektiky ako metódy so samotným predmetom bolo pochopiteľné. Vyplynulo mu to z idealistickej stránky jeho filozofie. Je však neudržateľné v materialistickej filozofii, kde dialektika má možnosť domýšľať svoje východiská aj pre ňu samu, teda kde sa má dialektika vzťahovať aj na seba samu. Dialektický materializmus je filozofia, ktorá túto požiadavku svojou podstatou rešpektuje, avšak pri pohľade na jej doterajšiu výstavbu nemožno sa ubrániť presvedčeniu, že sa to robí s určitým dedičstvom hegelianizmu.

Na jednej strane sa síce uznáva rozdiel medzi kategóriami ako ideálnymi formami myslenia o objektívnej realite, ale na druhej strane sa objektívna realita vo svojej celistvosti považuje sama osebe za takú, ako ju chápeme v dialektike, teda považujeme ju za dialektickú. Takéto chápanie objektívnosti dialektiky, rozšírené v marxistickej filozofickej literatúre a často považované za samozrejmé, je iba rozličným spôsobom rozvádzaný názor vyslovený Engelsom, ktorý sa určite formoval pod vplyvom Heglovho chápania dialektiky. Je pochopiteľné, že v jednotlivých prácach sa toto nazeranie interpretuje s určitými odchýlkami, avšak podstata je tá istá.

Toto nazeranie na dialektiku má svoje dôsledky. Len čo uznáme, že objektívna realita je sama osebe v konečnom dôsledku dialektická, tým fakticky chciac-nechtiac uznávame, že náš subjekt sa suverénne zmocnil podstaty všetkého diania, postihol, že podstatou diania je dialektika. Tento názor, mnohokrát opakovaný zástancami materialistickej filozofie, i keď sa na prvý pohľad môže zdať, že je v súlade so základnými princípmi tejto filozofie, pri bližšom skúmaní sa ukazuje ako veľmi problematický, ťažko zdôvodniteľný, a od Heglovho chápania dialektiky líšiaci sa iba vonkajškom.

Ako je známe, z hľadiska dialektickomaterialistickej filozofie naše poznatky, a to je zásadná požiadavka dialektiky, a teda aj filozofické názory, sú historicky podmienené. Majú iba relatívne absolútnu platnosť, čo znamená, že nemožno z existencie určitej filozofickej koncepcie uzatvárať, že je úplne taká aj sama objektívna realita, čiže v našom prípade z existencie dialektiky ako metódy, prípadne ako spôsobu chápania sveta ešte nemožno tvrdiť, že objektívna realita je sama osebe iba dialektická. Takéto tvrdenie nepripúšťa samotná dialektika a jeho domyslenie má metafyzické dôsledky, čiže je narušením základného princípu dialektiky. Ak totiž pripustíme, že svet je koniec koncov dialektický, potom z tohto hľadiska neostáva nič iné vede a filozofii, ako odhaľovať jednotlivosti toho sveta, o ktorom už vopred vieme, že všetko dianie sa v ňom uskutočňuje dialekticky. Každé poznávanie je teda poznávaním objektívnej dialektiky, v dôsledku čoho jedine pravdivou metódou môže byť iba dialektika. Je to fakticky ten istý záver, ku ktorému, ako sme videli, dospel Hegel.⁵ Je to dôsledok pre samotnú dialektiku

⁵ J. K a m a r ý t, v článku *Interdisciplinárni hnutí ve vědě a filosofii* (Vesmír 1966, č. 7, 214) hovorí, že „v dobe, keď sa prírodné vedy samy teoreticky zmocňujú prírodno-dialektic-

paradoxný. Ak totiž hovoríme, že skúmame objektívnu dialektiku, vynára sa otázka, aká je objektívna dialektika. Odpovedať môžeme pochopiteľne len na základe tých princípov dialektiky, ktoré sme doteraz vytvorili. Ak je to tak, a ináč odpovedať nevieme, potom tvrdíme, že poznávame to, čo už vieme. Dopredu vieme (pochopiteľne, vo filozofickej rovine), aká je objektívna realita.

Aby sme sa vyhli jednostrannosti, a tým aj nedorozumeniu, treba povedať, že z toho, čo sme povedali o objektívnosti dialektiky, ešte nevyplýva, že dialektiku ako určitý spôsob chápania sveta nedeterminuje objektívna realita. Už sme spomenuli, že uznanie determinovanosti našich kategórií objektívnou realitou sa musí v materializme dodržiavať. V tomto zmysle možno hovoriť o objektívnosti dialektiky. Pochopiteľne, že proti takto chápanej objektívnosti dialektiky nie sú namierené ani naše kritické poznámky. Ak máme kritické poznámky, sú namierené iba proti absolutizácii objektívnosti dialektiky, t. j. proti takému chápaniu, podľa ktorého akoby sa už s konečnou platnosťou pochopila podstata celého diania, pričom touto podstatou je dialektika. Máme teda kritické stanovisko proti nazeravému, prípadne naivne realistickému chápaniu sveta, ktoré podľa nášho názoru, napriek protirečeniu so základnými princípmi dialektického materializmu, sa v ňom dlho udomácnilo a do značnej miery sa tu udržuje aj teraz.⁵ Nazeravý, prípadne naivnorealistický pohľad na svet je však s dialektickým materializmom vnútorne nezlučiteľný a ak bola snaha doň tieto prúdy integrovať, bol to dôsledok buď nedomyslenia možnosti a požiadaviek dialektického materializmu, alebo to podmienili mimofilozofické faktory.

Téza, že „materialistický pohľad na prírodu nie je nič iné ako prosté chápanie prírody takej, aká ona je, bez cudzích dodatkov“⁷ má svoje opodstatnenie, pokiaľ je namierená proti objektívnemu idealizmu. Ak chceme zostať na materialistických pozíciách, musíme vysvetľovať prírodu z nej samej, nesmieme pripustiť jej závislosť od nejakej inej bytosti. Ak by sme však túto požiadavku mali vzťahovať aj na proces poznávania, potom tu je neudržateľná, pretože v tomto prípade sa musí brať do ohľadu aj úloha subjektu. Odpoveď, aká je príroda bez cudzích dodatkov, teda dodatkov, aké jej môže človek v procese poznávania pripísať, je vždy historicky podmienená a nikdy neukončená. Ináč povedané, človek nemôže nikdy jednoznačne povedať, že práve jeho chápanie prírody je také, aká je príroda sama osebe bez jeho dodatkov. O takúto odpoveď sa môže pokúšať materialista nazeravý, nie však dialektický. Názor, že objektívna realita je sama osebe bez ľudských dodatkov koniec koncov dialektická, je názor, ktorý sa snaží chápať dialektiku nedialekticky. Domnievame sa, že takéto chápanie objektívnosti dialektiky viedlo niektorých filozofov k druhej krajnosti, keď dialektiku chceli vyvo-

kých procesov, zostáva pre filozofiu predovšetkým logika a teória poznania“. Teda pochopením, že skutočnosť je dialektická, problematika o povahe vonkajšieho sveta stratila vo filozofii svoje opodstatnenie. Z predpokladu, že subjekt si vytvoril ukončenú ontológiu sveta, sa ďalšia ontologická problematika ruší. Všetky vedy sú suverénne, vedia, že svet je dialektický.

⁶ Veľký podiel na tomto stave v marxistickej filozofii má aj dogmatické pridržiavanie sa niektorých Leninových názorov na povahu odrazu, ktoré vyslovil v *Materializme a empirio-kriticizme*.

⁷ F. Engels, *Dialektika prírody*, Bratislava 1954, 168.

dzovať iba z človeka, prípadne zo spoločnosti, nepripúšťali však dialektiku v prírode. I keď s takýmito názormi sotva možno súhlasiť, na druhej strane treba mať na zreteli, že je to do značnej miery oprávnená reakcia na nazeravé, ba až na naivnorealistické chápanie dialektiky, a tiež snaha dostať sa z tejto jednostrannosti. Pochopiteľne, nejde tu o filozofov, ktorí zaujímajú voči materializmu diametrálne opačné stanovisko, ale ide o takých autorov, ktorí sa viac alebo menej hlásia k marxistickej filozofii.

Vychádza sa z toho, že dialektický spôsob myslenia je vlastný subjektu (s čím možno súhlasiť) a v dôsledku toho aj objektom, ktoré sú výsledkom jeho činnosti. Ináč povedané, dialektické môže byť to, čo sme schopní pochopiť ako celok, a to sú podľa nich ľudské dejiny. Vyplýva to z toho, ako vysvetľuje Stanislaw Warinski, jeden zo zástancov takéhoto názoru, že „človek rozumie najlepšie sám seba a tomu, čo sám vytvára. Dejiny sú predovšetkým produktom človeka a aby im človek mohol porozumieť a aby svoje produkty mohol urobiť objektom svojho myslenia, musí sám seba porozumieť“.⁸ Dejiny sme podľa Warinského schopní pochopiť ako celok, a teda ako dialektické, zatiaľ čo prírodu, keďže je mimo nás, nie je naším výtvorom, poznávame len postupne, takže jej pochopenie ako celku leží na konci dlhého procesu poznávania. Až tu podľa Warinského sú predpoklady pre dialektiku prírody. Tu je podľa autora aj vysvetlenie, prečo dialektika má omnoho väčší význam pre sociológiu ako pre prírodné vedy. „Dejiny sú nám zásadne zrozumiteľné, kým príroda je pre nás iba poznateľná.“⁹

Domnievame sa, že takéto chápanie objektívnosti dialektiky je z hľadiska samotnej dialektiky nedôsledné a v rámci nej ťažko zdôvodniteľné. Po prvé, ak sa tvrdí, že dialektické je iba to, čo vytvára ľudstvo, pretože to môžeme pochopiť ako celok, predpokladá sa, že sme spoločenským procesom suverénne porozumeli (čo sotva možno dialekticky zdôvodniť). Po druhé, považovať za dialektické iba spoločenské procesy znamená odtrhávať ich od prírodných procesov, čo vytvára dualizmus medzi týmito dvoma oblasťami. Názor, že dialektika prírody má svoje miesto až niekde na konci dlhého procesu poznávania prírody, sa mlčky opiera o predpoklad, že príroda je predsa len koniec koncov dialektická, čo znamená v podstate to isté chápanie objektívnosti dialektiky, aké nachádzame u Engelsa, proti ktorému aj sám Warinski má námietky.

S autormi, ktorí zdôrazňujú úlohu subjektu pri vytváraní dialektického pohľadu na svet, možno súhlasiť potiaľ, pokiaľ sa tu vystupuje proti nazeravej koncepcii v teórii poznania. Možno súhlasiť, že tvrdenie, podľa ktorého objektívna realita je sama osebe koniec koncov dialektická, gravituje k nazeravému chápaniu sveta, k nazeravej koncepcii v teórii poznania, podľa ktorej myslenie môže iba odrážať, ale nie aj vytvárať. Možno preto súhlasíš s názorom, že „dialektika nie je ontológiou v tom postavení, ako jestvuje v nazeravom materializme, t. j. učením o tom, čo sa uskutočňuje mimo sféry ľudského vzťahu k svetu“.¹⁰ Pokiaľ však ide o popieranie možnosti chápať prírodu dialekticky, tu vzniká problém, pretože

⁸ St. Warinski, *Die Wissenschaft von der Gesellschaft*. Verlag A. Francke AG, Bern 1944, 31.

⁹ Tamtiež, 31.

¹⁰ Pozri štúdiu *Dialektika—teorija revolúcionnoj praktiki*, Voprosy filosofii 1965, č. 9.

takéto tvrdenie leží fakticky v tej istej rovine ako tvrdenie, že svet sám osebe je vlastne dialektický, iba s tým rozdielom, že sa to vyjadruje negatívne. Ved tvrdenie, že určitú sféru objektívnej reality nemožno vysvetľovať dialekticky, je tvrdením, že subjekt suverénne vystihol, že táto sféra takou nie je, podobne ako v 1. prípade, že takou je. Ale ak ide o argumentáciu, že dialekticky nemožno chápať prírodu iba na terajšom stupni poznania, kým pre budúcnosť sa takéto chápanie nevyklučuje, možno tu poukázať na to, že rovnako možno popierať dialektičnosť spoločenských procesov, pretože tiež možno pochybovať o tom, či bude možné chápať tieto procesy dialekticky za predpokladu, ak sa spoločenské vedy dostanú na taký stupeň exaktnosti, na akom sú dnes prírodné vedy. Ukazuje sa, že je prinajmenšom problematické vzťahovať dialektické chápanie iba na jednu oblasť sveta, kým druhú oblasť z toho vynechávať. Skôr je prijateľnejšie pripustiť, že dialekticky možno interpretovať tak prírodnú, ako aj spoločenskú realitu. Pravda, treba mať na zreteli, že každé všeobecné chápanie sveta má svoje odlišné modifikácie, ktoré podmieňujú poznatky pozitívnych vied v príslušnej oblasti. Preto dialektická interpretácia prírody musí mať nevyhnutne svoje zvláštnosti a musí sa teda odlišovať od dialektickej interpretácie spoločnosti. Je len pochopiteľné, že napríklad princíp dialektického protirečenia sa ináč prejavuje v prírode a ináč v spoločnosti. Táto odlišnosť však môže spôsobiť, že základné princípy tvoriace podstatu určitého chápania sveta sa strácajú za jednotlivými svojimi modifikáciami a do popredia vystupuje len diferencovanosť a odlišnosť.

Na otázku, či dialektická je len spoločenská realita alebo aj prírodná realita, nemožno podľa nášho názoru z hľadiska požiadaviek samotnej dialektiky jednoznačne odpovedať. Otázka sa musí klásť v inej rovine, v rovine stupňa poznania alebo jednej z možností chápania sveta, a to pre svet ako celok.

Ak si kladieme otázku o vzťahu dialektiky ako spôsobe myslenia, v odpovedi musíme rešpektovať požiadavku dialektiky historickej podmienenosti našich poznatkov, a teda aj filozofických náhľadov na svet. Teda ak dokazujeme, že dialektiku ako spôsob myslenia determinuje objektívna realita, nemôže to ešte znamenať, že objektívna realita sama osebe je iba dialektická. Uznanie alebo dokazovanie objektívnosti dialektiky môže znamenať iba toľko, že v realite jestvujú také vzťahy, také štruktúry atď., ktoré nás determinujú tak, aby sme ich chápali aj dialekticky. Argumentácia, s ktorou sa často stretávame vo filozofickej literatúre pri dokazovaní objektívnosti dialektiky, že totiž uspokojujúce vysvetlenie pre toto tvrdenie je to, že sama príroda si vynucuje, aby sa o nej myslelo dialekticky, má svoje slabiny, pretože príroda si vynucovala aj iný spôsob chápania. Analogicky by sa to mohlo porovnať s mechanistickým chápaním sveta. Mechanistickú koncepciu sveta tiež determinovala objektívna realita, bola tiež jej odrazom, ale to ešte neznamenalo, že svet sám osebe bol mechanistický. V ďalšom procese poznávania sa ukázalo, že to bol iba určitý aspekt reality, poznaním ktorého si človek vytvoril takéto chápanie sveta ako celku. Dnes už vieme, že realita sa nespráva tak, ako sa zobrazovala v mechanistickej koncepcii sveta, avšak možno povedať, že realita má aj také stránky, ktoré umožnili vytvoriť takúto predstavu. V tomto zmysle možno povedať, že realita je aj mechanistická. Pochopiteľne, že aj pri dialektike, ak ju nechceme vysvetľovať iba zo subjektu,

musíme uznať, že jestvujú také vzťahy, štruktúry a procesy v objektívnom svete, ktoré nás determinujú tak, aby sme ho mohli chápať aj dialekticky, a teda v tomto zmysle je vonkajší svet aj dialektický. Na druhej strane, keďže musíme prihliadať na historickú podmienenosť každého chápania sveta, a teda aj dialektického chápania (to je požiadavka dialektiky), nemožno potom tvrdiť, že realita sama osebe je iba dialektická. Bol by to nevyhnutne ukončený systém, čo dialektická filozofia neprípúšťa. Z tohto hľadiska Engelsov výrok, „že v prírode v konečnom dôsledku všetko prebieha dialekticky“, javí sa do značnej miery ako absolutistický, t. j. stotožňuje dosiahnutý stupeň nazerania na svet v jeho samej podstate.

Pravda, rozdiel medzi mechanistickým a dialektickým chápaním sveta nie je iba v stupni vytvárania filozofických koncepcií sveta. Kým mechanistická koncepcia nemôže na základe svojich princípov popierať a obnovovať svoj systém, dialektická koncepcia je samoobnovujúci sa systém. No práve toto samoobnovovanie znamená zachovávanie. Na jednej strane z princípu protirečenia vyplýva, že dialektické chápanie sveta je historicky podmienené, a teda že podlieha zmene, na druhej strane práve touto svojou požiadavkou sa dialektika zachováva. Jestvuje len preto alebo predovšetkým preto, že vzťahuje zmeny nielen na iné systémy, ale aj na samu seba. Iba v tejto negatívnej podobe možno pripustiť, že dialektika je neprekonateľná. Len po tejto stránke dialektika vystupuje ako neprekonateľná práve preto, že jej požiadavkou je prekonávať každý stupeň poznania. Zachováva sa svojou negatívnosťou, hoci treba mať na zreteli, že táto negatívnosť spočíva na ontologickom predpoklade kvalitatívnej nevyčerpatelnosti sveta. To je však v tomto aspekte dialektiky jediné pozitívne tvrdenie o svete. Ináč dialektika v tomto zmysle, v zmysle negativity, je predovšetkým záležitosťou nášho spôsobu myslenia. Táto vlastnosť dialektiky nám umožňuje tvrdiť, že svet sám osebe nemožno považovať iba za dialektický, ale pretože aj toto uvažovanie je dialektické, umožňuje nám tvrdiť, že svet možno chápať aj dialekticky.

Ujasnenie si otázky vzťahu dialektiky ako spôsobu myslenia a jej objektívnej determinovanosti si vyžaduje skúmať povahu dialektiky ako spôsobu myslenia. Podľa nášho názoru predovšetkým týmto spôsobom skúmania možno bližšie odpovedať na otázku o vzťahu dialektiky ako spôsobu chápania k samostatným objektívnym existujúcim procesom a vzťahom.

ДИАЛЕКТИКА И ОБЪЕКТИВНАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ

Михал Сухий

Статья Диалектика и объективная действительность посвящена проблеме отношения между диалектикой, как способом мышления и объективной диалектикой. Традиционное понимание, согласно которому объективная действительность диалектична сама по себе, автор считает, с точки зрения требований самой диалектики, спорным и трудно доказательным.

Автор исходит из того, что вопрос, соответствует ли диалектическому способу мышления

диалектика объективной действительности, должен решаться с точки зрения требований самой диалектики. В нашем случае с точки зрения материалистической диалектики. С одной стороны, следует признать, что диалектика как способ мышления не может быть только продуктом субъекта (это был бы идеализм), но, с другой стороны, на основании этого способа мышления нельзя еще заключать, что действительность диалектична сама по себе. Как из механистического понимания мира нельзя делать вывод, что мир подчиняется законам механики, хотя эта концепция возникла как результат познания объективной действительности, точно так же диалектика как метод не может служить доказательством того, что мы в совершенстве постигли мир и что этот мир диалектичен.

Требование диалектики понимать наши познания и философское понимание мира как исторически обусловленные, относится также к ней самой, чем она показывает и свою обусловленность. Конечно, подчеркивая историческую обусловленность познаний, диалектика в то же время сохраняет свое существование. Но это сохранение выступает в отрицательной форме. Как раз благодаря этому отрицанию диалектика существует как самовозобновляющаяся система. Эта отрицательность диалектики одновременно не позволяет нам считать мир только диалектичным. Конечно, отрицательность диалектики строится на онтологической предпосылке качественной неисчерпаемости мира. Но, в этом отношении, это единственное положительное высказывание диалектики о мире. По сути, диалектика в смысле отрицательности олицетворяет собой способ нашего мышления.

DIALECTICS AND OBJECTIVE REALITY

Michal Suchý

This study is devoted to the problem of the relation between dialectics as a way of thinking and objective dialectics. The traditional conception, according to which objective reality is dialectical in itself, is considered by the present author, from the standpoint of the requirements of dialectics itself, as questionable and hardly justifiable.

The author's starting point is that the question of whether dialectics of objective reality corresponds to the dialectical way of thinking must be solved from the standpoint of the requirements of dialectics itself. That means, in the present case, the standpoint of materialistically comprehended dialectics. On the one hand, it must be recognized that dialectics as a way thinking cannot be only a creation of subject (that would be an idealism); on the other hand, however, it cannot be concluded, on the basis of this way of thinking, that objective reality is dialectical in itself. It is not possible to deduce from a mechanistic conception of the world that the world behaves mechanistically (though this conception also arose as a consequence of cognizing objective reality); similarly, neither dialectics as a method can be evidence that we apprehended the world completely and that the world is dialectical. The requirement to understand our knowledge dialectically, and the philosophical conception of the world as historically conditioned, refers also to the requirement itself, thus pointing out also to its conditionality. Of course, by emphasizing historical conditionality of knowledge, dialectics conserves, at the same time, its existence. This conservation holds, however, its negative form. Just through this negativity, dialectics exist as a self-restoring system. At the same time, this negativeness of dialectics does not enable us to consider the world as dialectic only. The negativeness of dialectics depends, of course, on an ontological presupposition of qualitative unexhaustibility of the world. However, in this aspect of dialectics, this is the only positive assertion about the world. Otherwise dialectics, in the sense of negativity, is, above all, a matter of our way of thinking.